

Изследване влиянието на човешките ресурси върху приходите в търговията

Николинка Изнатовна*

Резюме: Човешките ресурси със своите количествени и качествени характеристики оказват влияние върху реализираните приходи в търговските вериги. Обект на изследването в настоящата статия са десет търговски вериги, които постигат най-високи приходи. Такива са „КАУФЛАНД БЪЛГАРИЯ“, „ЛИДЛ БЪЛГАРИЯ“, „МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРИ БЪЛГАРИЯ“ ЕООД, „БИЛЛА БЪЛГАРИЯ“, „ТЕХНОПОЛИС БЪЛГАРИЯ“, ТВ „ФАНТАСТИКО“, „ТЕХНОМАРКЕТ БЪЛГАРИЯ“, „МАКСИМА БЪЛГАРИЯ (Т Market)“, „ЗОРА - М.М.С.“ и „ПРАКТИКЕР РИТЕЙЛ“. Предмет на изследването е количественото влияние на човешките ресурси върху приходите. Целта е да се очертаят тенденциите в използването на човешките ресурси и да се разкрие количественото влияние на брой заети лица и на производителността на труда върху приходите и върху финансовия резултат на търговските вериги. Времевият период на изследването е от 2016 г. до 2018 г.

Ключови думи: приходи, брой заети лица, производителност на труда, търговски вериги.

JEL: J24, M2.

Увод

Търговските фирми осъществяват своята бизнес дейност и реализират стоки и

извършват услуги, като получават парични средства (постъпления), част от които са под формата на приходи. Чрез реализацията на стоките и извършени услуги те получават признанието на бизнес дейността си на пазара, на който функционират, и участват във формирането на брутният вътрешен продукт чрез добавената от тях стойност. Увеличаването (намаляването) на приходите на търговските вериги оказва влияние върху увеличаването (намаляването) на пазарния им дял. Изменението на приходите и на пазарния дял на търговските вериги влияе върху повишаването (намаляването) на конкурентоспособността и финансовата им мощ. За осъществяване на търговската дейност се използват материални, финансови, човешки и информационни ресурси. Целта в настоящата статия е да се разкрие количественото влияние на брой заети лица и на производителността на труда върху приходите и върху финансовия резултат на търговските вериги.

Приложени са сравнителен метод, анализ на прирастите (Калоянов, 2014) и индексен факторен анализ (Терезова, 2012, с. 83-84), който разкрива конкретното влияние на брой заети лица и на производителността на труда върху приходите в търговските вериги. Индивидуалното влияние на брой заети лица (БЗЛ) и на производителност на труда (ПТ) върху приходите (S) представлява разлика между стойността на показателя през 2018 г. и през 2016 г., умножена със стойността на другия показател през 2016 г.:

$$\Delta S^{(БЗЛ)} = ПТ_{2016} \times (БЗЛ_{2018} - БЗЛ_{2016}) \quad (1)$$

* Николинка Изнатовна е доктор, главен асистент в категра „Икономика на търговията“ на УНСС.

$$\Delta S^{(ПТ)} = БЗЛ_{2016} \times (ПТ_{2018} - ПТ_{2016}) \quad (2)$$

Коефициентът на пропорционалност (К) се определя като отношение на произведението от измененията на брой заети лица и на производителността на труда и сумата от абсолютната стойност на индивидуалното влияние на брой заети лица и на производителност на труда върху приходите:

$$K = \frac{\Delta ПТ \times \Delta БЗЛ}{|\Delta S^{(БЗЛ)}| + |\Delta S^{(ПТ)}|} \quad (3)$$

„Съвместното влияние на двата фактора се разпределя пропорционално по отношение на единично измерените влияния на факторите“ (Терезова, 2012, с. 84). За целта се умножава индивидуалното влияние на двата фактора с единица плюс (минус) коефициента на пропорционалност, в зависимост от знака на коефициента на пропорционалност.

Относно количественото определяне на използваните показатели е приложена от автора адаптирана методика от (Терезова, 2012), (Николова, 2017), (Игнатова, 2020). За постигане на поставената цел в статията са изследвани основните икономически показатели, характеризиращи сектор „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети“, в който осъществяват дейността си търговските вериги. Такива са приходи, брой заети лица, производителност на труда, количественото влияние на брой заети лица и на производителност на труда върху приходите на търговските вериги и бизнес наблюденията в търговията на гребно.

Основната изследователска теза е, че търговски вериги постигат предимно екстензивно развитие на търговската дейност по отношение на използваните човешки ресурси за изследвания период от време 2016-2018 г.

Настоящото изследване е приложимо и полезно за всички търговски вериги в Република България.

Търговските вериги осъществяват дейността си в икономическия сектор „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети“ Г. Микро средата създава възможности или

заплахи за развитието на търговската дейност на търговските вериги.

1. Икономически показатели, характеризиращи състоянието и развитието на икономически сектор „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети“

На базата на данни от Национален статистически институт (НСИ, 2021) е определено изменението на основните икономически показатели, характеризиращи търговията. За изследвания период от време 2016-2018 г.:

- Броят на търговските предприятия нараства абсолютно със 108 бр. и относително с 0.08% и оказва влияние върху увеличаването на броя на заетите лица в търговията;
- Незначително намалява в своята структура относителен дял на микро и на малките предприятия от 97.72% на 97.70% за сметка на увеличаването на големите предприятия;
- Оборътът, реализиран в търговията, се увеличава абсолютно със 17 779 млн. лв. и относително със 17%;
- Средните и големите търговски предприятия реализират 44% от оборота в търговията;
- По-голям е 57% относителният дял на реализираните стоки и услуги в търговията на гребно спрямо този в търговията на едро (43%);
- Покупките на стоки и услуги се увеличават абсолютно с 15 372 млн. лв. и относително с 16%;
- Средносписъчният брой заети лица в търговията се увеличава абсолютно с 24 238 души и относително с 5%;
- В проведено изследване относно „Брой заети лица по степени на образование в сектор „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети“ се установява, че е „налице увеличение с 19,4 хил. души на заетите с висше образование в сектора.“ (Nikolova, 2019, p. 629);

- Налице е изпреварващ темп на нарастване на оборота (17%) спрямо този на заетите лица (5%) в търговията, което предопределя относителна икономия от брой заети лица от 59 173 души;
- Относителната икономия от брой заети лица оказва влияние върху намаляване на разходите за възнаграждения в този сектор със $(12\,415\text{ лв.} \times 59\,173\text{ души}) = 734\,632\,795\text{ лв.}$ и увеличаване на печалбата. Те са резултат от повишаване на знанията, уменията, опита и компетенциите на заетите лица в търговията;
- В резултат на изпреварващия темп на нарастване на оборота спрямо този на заетите лица се увеличава производителността на труда в търговията, определена на база оборот, от 218 272 лв. на 242 527 лв. Налице е абсолютно увеличаване с 24 255 лв. и относително с 11%;
- Нараства добавената стойност по факторни разходи от търговските предприятия от 10 340 млн. лв. на 12 077 млн. лв., т.е. абсолютно с 1 737 млн. лв. и относително със 17%;
- Увеличава се относителният дял на добавената стойност по факторни разходи от търговските предприятия в структурата на формиране на брутният вътрешен продукт в страната от 11% на 11.27%.

Микроикономическата среда създава благоприятни условия за развитието на търговската дейност на търговските вериги в страната за изследвания период от време.

2. Анализ на приходите, брой заети лица и производителност на труда

Търговските вериги реализират приходи от оперативна дейност и финансови приходи (Дурин и Дурина, 2014). В структурата на приходите над 90% е относителният дял на приходите от оперативна дейност, които са приходи от продажби на стоки, от извършени услуги, от продадени активи и други приходи

(извънредни приходи). По-малък е относителният дял на финансовите приходи. Такива са приходи от участия в дъщерни, асоциирани и смесени търговски предприятия, приходи от лихви по предоставени кредити и по банкови сметки, положителни разлики от валутни операции, приходи от операции с финансови инструменти.

Влиянието на човешките ресурси върху приходите на търговските вериги се разкрива чрез показателите брой заети лица и производителност на труда.

Заетите лица в търговията са всички лица, работещи в дадено търговско предприятие, извършващи продажби на стоки и услуги, на пълно или непълно работно време, включително сезонните работници, работещите собственици, наетите по договор за управление и контрол, наетите по извънтърговски правоотношения (граждански договори), които не работят при друг работодател, и неплатените семейни работници. Не се включват лицата, отсъстващи за неограничено време, а също и тези, предоставени по договор от други предприятия (НСИ, 2021).

На базата на Националната класификация на професиите и длъжностите са представени конкретните длъжности в търговията (Костова, 2014, с. 60). Такива са ръководители по продажби на едро и дребно, маркетинг и развойна дейност; специалисти по реклама и маркетинг; търговски представители; търговски посредници; персонал, водещ стокови документи; касиери; супервайзъри на магазини; продавач-консултанти; обслужващ персонал на хранителни щандове и друг персонал, зает с търговия (НКПД, 2011).

По своята същност производителността на труда в търговията представлява стойността на реализираните стоки и извършените услуги, намалена със стойността на разходите за оперативната дейност, без тези за персонала и за амортизация, и увеличена с приходите от финансираня, които реализира едно заето лице (НСИ, 2021).

Разгледаните по-горе показатели са из-

Икономическо развитие

следвани в топ десет търговски вериги за периода от време 2016-2018 г.

В таблица 1 са представени данните относно приходите, брой заети лица и производителността на труда на търговските вериги.

души и относително с 26.94%. От таблица 2 се вижда, че приходите се понижават с 385 088 хил. лв. под влияние на намаляването на средносписъчния брой на заетите лица в търговската верига.

Таблица 1. Приходи, брой заети лица и производителност на труда в топ 10 на търговските вериги в България за периода 2016-2018 г.

Показатели	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2016	2017	2018
	Приходи в хил. лв.			Брой заети лица			Производителност на труда в лв.		
КАУФЛАНД БЪЛГАРИЯ	1 663 170	1 494 983	1 572 523	7 794	5 886	5 694	213 391	253 990	276 192
МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРИ БЪЛГАРИЯ	815 120	830 036	838 886	2 320	2 359	2 479	351 345	351 859	338 397
ЛИДЛ БЪЛГАРИЯ	747 436	840 902	944 802	2 023	2 342	2 674	369 469	359 053	353 329
БИЛЛА БЪЛГАРИЯ	662 624	724 070	766 454	4 280	4 663	4 516	154 818	155 280	169 720
ТЕХНОПОЛИС БЪЛГАРИЯ	648 717	514 135	565 280	1 667	1 760	1 776	389 152	292 122	318 288
ТВ "ФАНТАСТИКО"	431 782	491 218	535 557	2 991	3 079	3 596	144 360	159 538	148 932
ТЕХНОМАРКЕТ БЪЛГАРИЯ	299 791	230 643	218 033	1 341	1 066	655	223 558	216 363	332 875
МАКСИМА БЪЛГАРИЯ (Т Market)	190 753	221 573	259 700	1 149	1 502	1 624	166 017	147 519	159 914
ПРАКТИКЕР РИТЕЙЛ	136 505	166 279	199 604	423	498	569	322 707	333 894	350 798
	113 694	142 810	167 919	741	922	1 054	153 433	154 892	159 316

Източник: Търговски регистър, Икономика на България, годишни обзори 2016-2018 г.

Търговска верига „КАУФЛАНД БЪЛГАРИЯ ЕООД ЕНД КО“ КД заема най-голям относителен дял (1.6%) в структурата на реализираните приходи от търговските предприятия за изследвания период от време 2016-2018 г. От таблица 1 е видно, че приходите намаляват абсолютно с 90 647 хил. лв. и относително с 5.45% в търговската верига под влияние на платежоспособното търсене и предлагане, на организацията и на управлението на финансовите, материалните и човешките ресурси.

За изследвания период от време намалява средносписъчният брой на заетите лица в „КАУФЛАНД БЪЛГАРИЯ“ абсолютно с 2100

Намаляването на нетните приходи от продажби с 5.45% предопределя 7369 коригиран брой на заетите лица в тази верига. Това е показател, който показва колко е необходимият брой от заети лица, в резултат на изменението на нетните приходи от продажби в търговската верига (Белев, 2013, с. 226). Налице е относителна икономия от 1483 брой заети лица, в резултат на по-малкия фактически брой заети лица спрямо коригирания с приходите от продажби брой заети лица. Относителната икономия оказва влияние върху намаляване на разходите за възнаграждения в „Кауфланд България“ в раз-

Таблица 2. Влияние на брой заети лица и на производителност на труда върху приходите в търговските вериги

Показатели	ΔБЗЛ	ΔПТ в хил. лв.	ΔБЗЛхПТО в хил. лв.	ΔПТхБЗЛО в хил. лв.	1±К	Δ Приходи ^ БЗЛ в хил. лв.	%БЗЛ	Δ Приходи ^ ПТ в хил. лв.	%ПТ
КАУФЛАНД БЪЛГАРИЯ	(-2 100)	62.801	(-448 121)	439 471	0.85933956348	(-385 088)	(-26.94%)	420 621	29%
МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРИ БЪЛГАРИЯ	159	(-12.948)	55 864	(-30 039)	0.97603422465	54 525	6.7%	(-29 319)	(-3.7%)
ЛИДЛ БЪЛГАРИЯ	631	(-16.140)	233 135	(-32 651.22)	0.96168218041	224 202	52%	(-31 400)	(-4.4%)
БИЛЛА БЪЛГАРИЯ	236	14.902	36 537	53 781	1.03505723798	37 818	5.5%	66 017	9.6%
ТЕХНОПОЛИС БЪЛГАРИЯ	109	(-70.865)	42 418	(-118 132)	0.95188860169	40 377	6.1%	(-112 449)	(-18%)
ТВ "ФАНТАСТИКО"	605	4.572	87 338	13 675	1.0273832081	89 730	20%	14 049	3.2%
ТЕХНОМАРКЕТ БЪЛГАРИЯ	(-686)	109.317	(-153 361)	146 594	0.74999095865	(-115 019)	(-51%)	109 944	49%
МАКСИМА БЪЛГАРИЯ (Т Market)	475	(-6.103)	77 198	(-7 012)	0.96557505047	74 540	41%	(-6 771)	(-3.7%)
ЗОРА – М.М.С.	146	28.091	47 115	11 883	1.06951567849	50 390	34.5%	12 709	8.7%
ПРАКТИКЕР РИТЕЙЛ	313	5.883	48 025	4 359	1.0351515539	49 713	42%	4 512	3.8%

Източник: Приложен индексен факторен анализ от автора на база информация от Търговския регистър

мер на $1483 \times 12\,415 = 18\,411\,445$ лв. (12 415 лв. е средногодишната заплата на заетите лица в търговията през 2018 г.). С величината на относителната икономия пряко се увеличава печалбата за сметка на забавеното нарастване на броя на заетите лица за анализирания период от време 2016-2018 г. Причините за това се дължат на повишаване на образователно-квалификационната степен, уменията, личностните качества, мотивация на човешките ресурси, които са източници на конкурентни предимства.

В резултат на изпреварващите темпове на намаляване на заетите лица спрямо тези на реализираните приходи в търговската верига се увеличава производителността на труда абсолютно с 62 801 лв. и относително с 29%. Търговска верига „КАУФЛАНД БЪЛГАРИЯ“ постига по-висока производителност на труда абсолютно с 33 665 лв. и относително с 14% в сравнение със сред-

ната производителност на труда на предприятията в търговията. От таблица 2 е видно, че в резултат на увеличаване на производителността на труда се повишават реализираните приходи с 420 621 хил. лв. в търговската верига.

От таблица 1 се вижда, че търговска верига „ЛИДЛ БЪЛГАРИЯ“ заема второ място относно реализираните приходи в търговията за изследвания подпериод от време 2017-2018 г. Налице е нарастване абсолютно със 197 366 хил. лв. и относително с 26% на реализираните приходи от реализацията на стоките и услугите в тази търговска верига под влияние на всички вътрешни и външни фактори.

Увеличава се средносписъчният брой на заетите лица в тази търговска верига абсолютно с 651 души и относително с 32% за изследвания период от време. От таблица 2 е видно, че приходите се увеличават с 224 202 хил. лв. под влияние на нарастването

Икономическо развитие

на средносписъчния брой на заетите лица в търговската верига.

Повишаване на приходите с 26% прегопределя 2549 коригиран брой на заетите лица в тази верига. Налице е относителен преразход от 125 брой заети лица в резултат на по-големия фактически брой заети лица спрямо коригирания с приходите. Относителният преразход оказва влияние върху увеличаване на разходите за възнаграждения в „ЛИДЛ БЪЛГАРИЯ“ в размер на $125 \times 12\,415 = 1\,551\,875$ лв., с чиято величина пряко намалява печалбата за сметка на относителното нарастване на броя на заетите лица за анализирания период от време 2016-2018 г.

Най-висока производителност на труда се постига в търговска верига „ЛИДЛ БЪЛГАРИЯ“ за изследвания период от време. В резултат на изпреварващите темпове на нарастване на заетите лица спрямо тези на реализираните приходи от продажби в търговската верига намалява производителността на труда абсолютно с 16 140 лв. и относително с 4.4%. Търговската верига постига по-висока производителност на труда абсолютно със 110 802 лв. и относително с 46% в сравнение със средната производителност на труда на търговските предприятия. В резултат на понижаване на производителността на труда намаляват с 31 400 хил. лв. реализираните приходи в търговската верига.

От таблица 1 е видно, че търговска верига „МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРИ БЪЛГАРИЯ“ ЕООД заема трето място през 2018 г. относно реализираните приходи в сектор „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети“ Г. Налице е нарастване абсолютно с 23 766 хил. лв. и относително с 3% на реализираните приходи в търговската верига под влияние на всички вътрешни и външни фактори за анализирания период от време 2016-2018 г.

Увеличава се средносписъчният брой на заетите лица абсолютно със 159 души и относително с 6.9% за изследвания период от време. От таблица 2 се вижда, че приходите нарастват с 54 525 хил. лв. под влияние на

увеличаването на средносписъчния брой на заетите лица в търговската верига.

Увеличаването на нетния размер на приходите от продажби с 3% прегопределя 2390 коригиран брой на заетите лица в тази верига. Налице е относителен преразход от 89 брой заети лица в резултат на по-големия фактически брой заети лица спрямо коригирания с приходите. Относителният преразход оказва влияние върху увеличаване на разходите за възнаграждения в „МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРИ БЪЛГАРИЯ“ в размер на $89 \times 12\,415 = 1\,104\,935$ лв., с чиято величина пряко намалява печалбата за сметка на относителното нарастване на броя на заетите лица.

В резултат на изпреварващите темпове на нарастване на заетите лица спрямо тези на реализираните приходи в търговската верига намалява производителността на труда абсолютно с 12 948 лв. и относително с 3.7%. Търговската верига постига по-висока производителност на труда абсолютно с 95 870 лв. и относително с 40% по отношение на средната производителност на труда, реализирана от търговските предприятия. От таблица 2 се вижда, че в резултат на намаляване на производителността на труда се понижават реализираните приходи с 29 319 хил. лв. в търговската верига.

От таблица 1 се разбира, че търговска верига „БИЛЛА БЪЛГАРИЯ“ заема четвърто място относно реализираните приходи в търговията за изследвания период от време 2016-2018 г. Налице е нарастване абсолютно със 103 830 хил. лв. и относително с 15.7% на реализираните приходи под влияние на платежоспособното търсене и съответстващото предлагане.

Увеличава се средносписъчният брой на заетите лица в търговската верига абсолютно с 236 души и относително с 5.5% за изследвания период от време. От таблица 2 е видно, че приходите се увеличават с 37 818 хил. лв. под влияние на нарастването на средносписъчния брой на заетите лица в търговската верига.

Нарастването на нетния размер на при-

ходите с 15.5% предопределя 4943 коригиран брой на заетите лица в тази верига. Налице е относителна икономия от 427 брой заети лица в резултат на по-малкия фактически брой заети лица спрямо коригирания с приходите. Относителната икономия оказва влияние върху намаляване на разходите за възнаграждения в „БИЛЛА БЪЛГАРИЯ“ в размер на $427 \times 12\,415 = 5\,301\,205$ лв., с чиято величина пряко се увеличава печалбата за сметка на относителното намаляване на броя на заетите лица за анализирания период от време 2016-2018 г. Причините за това се дължат на повишаване на образователно-квалификационната степен, уменията, личностните качества, мотивация на човешките ресурси, които са източници на конкурентни предимства в тази верига.

В резултат на забавените темпове на изменения на заетите лица спрямо тези на реализираните приходи в търговската верига се увеличава производителността на труда абсолютно с 14 902 лв. и относително с 9.6%. Търговската верига постига по-ниска производителност на труда абсолютно със 72 807 лв. и относително с 30% в сравнение със средната производителност на труда, реализирана от предприятията в търговията. От таблица 2 е видно, че в резултат на увеличаване на производителността на труда се повишават реализираните приходи от продажби с 66 017 хил. лв. в търговската верига.

От таблица 1 се вижда, че търговска верига „ТЕХНОПОЛИС БЪЛГАРИЯ“ заема пето място относно реализираните приходи в търговията за изследвания период от време 2016-2018 г. Налице е намаляване абсолютно с 83 437 хил. лв. и относително с 12.9% на реализираните приходи в тази търговска верига под влияние на всички вътрешни и външни фактори.

Увеличава се средносписъчният брой на заетите лица в търговската верига абсолютно със 109 души и относително с 6.1% за изследвания период от време. От таблица 2 е видно, че приходите от продажби се увеличават с 40 377 хил. лв. под влияние на нарастването

на средносписъчния брой на заетите лица в тази търговска верига.

Намаляването на нетния размер на приходите от продажби с 12.9% предопределя 1452 коригиран брой на заетите лица в търговската верига. Налице е относителен преразход от 323 брой заети лица в резултат на по-големия фактически брой заети лица спрямо коригирания с приходите. Относителният преразход оказва влияние върху увеличаването на разходите за възнаграждения в „ТЕХНОПОЛИС БЪЛГАРИЯ“ в размер на $323 \times 12\,415 = 4\,010\,045$ лв., с чиято величина пряко намалява печалбата за сметка на относителното увеличаване на броя на заетите лица за анализирания период от време. Причините за това се дължат на икономически необоснованото нарастване на заетите лица в тази търговска верига.

В резултат на относителното нарастване на заетите лица и относителното намаляване на реализираните приходи от продажби в търговската верига намалява производителността на труда абсолютно със 70 864 лв. и относително с 18%. Тя постига по-висока производителност на труда абсолютно със 75 761 лв. и относително с 31% по отношение на средната производителност на труда, реализирана от търговските предприятия. От таблица 2 е видно, че в резултат на намаляване на производителността на труда се понижават реализираните приходи със 112 449 хил. лв. в търговската верига.

От таблица 1 е видно, че търговска верига „ФАНТАСТИКО“ заема шесто място относно реализираните приходи от продажби в сектор „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети“ G за изследвания период от време. Налице е нарастване абсолютно със 103 775 хил. лв. и относително с 24% на реализираните приходи в тази търговска верига под влияние на платежоспособното търсене и съответстващото предлагане.

Увеличава се средносписъчният брой на заетите лица в тази търговска верига абсолютно с 605 души и относително с 20% за изследвания период от време. От таблица 2 е

Икономическо развитие

Видно, че приходите от продажби се увеличават с 89 730 хил. лв. под влияние на нарастването на средносписъчния брой на заетите лица в търговската верига.

Нарастването на нетния размер на приходите с 24% предопределя 3709 коригиран брой на заетите лица в тази верига. Налице е относителна икономия от 113 брой заети лица в резултат на по-малкия фактически брой заети лица спрямо коригирания с приходите. Относителната икономия оказва влияние върху намаляване на разходите за възнаграждения в ТВ „ФАНТАСТИКО“ в размер на $113 \times 12\,415 = 1\,402\,895$ лв., с чиято величина пряко се увеличава печалбата за сметка на относителното намаляване на броя на заетите лица за анализирания период от време. Причините за това се дължат на повишаване на: образователно-квалификационната степен, уменията, личностните качества, мотивация на човешките ресурси, които са източници на конкурентни предимства в тази верига.

В резултат на гореразгледаните изменения на заетите лица и на реализираните приходи в търговската верига се увеличава производителността на труда абсолютно с 4572 лв. и относително с 3.2%. Тя има по-ниска производителност на труда абсолютно с 93 595 лв. и относително с 38% в сравнение със средната производителност на труда, реализирана от предприятията в търговията. От таблица 2 е видно, че в резултат на увеличаване на производителността на труда се повишават реализираните приходи от продажби със 14 049 хил. лв. в търговската верига.

От таблица 1 се вижда, че търговска верига „ТЕХНОМАРКЕТ БЪЛГАРИЯ“ заема седмо място относно реализираните приходи в търговията за изследвания период от време 2016-2018 г. Налице е намаляване абсолютно с 81 758 хил. лв. и относително с 27% на реализираните приходи в тази търговска верига под влияние на платежоспособното търсене и съответстващото предлагане.

Понижава се средносписъчният брой на заетите лица в търговската верига абсолютно

с 686 души и относително с 51% за изследвания период от време. От таблица 2 е видно, че приходите намаляват със 115 019 хил. лв. под влияние на нарастването на средносписъчния брой на заетите лица в търговската верига.

Намаляването на нетния размер на приходите с 27% предопределя 979 коригиран брой на заетите лица в тази верига. Налице е относителна икономия от 324 брой заети лица в резултат на по-малкия фактически брой заети лица спрямо коригирания с приходите. Относителната икономия оказва влияние върху намаляване на разходите за възнаграждения в „ТЕХНОМАРКЕТ БЪЛГАРИЯ“ в размер на $324 \times 12\,415 = 4\,022\,460$ лв., с чиято величина пряко се увеличава печалбата за сметка на относителното намаляване на броя на заетите лица за анализирания период от време.

В резултат на изпреварващия темп на намаляване на заетите лица спрямо този на реализираните приходи в търговската верига се увеличава производителността на труда абсолютно със 109 317 лв. и относително с 49%. Търговската верига постига по-висока производителност на труда абсолютно с 90 348 лв. и относително с 37% по отношение на средната производителност на труда, реализирана от търговските предприятия. От таблица 2 е видно, че в резултат на увеличаване на производителността на труда се повишават реализираните приходи със 109 944 хил. лв. в търговската верига.

От таблица 1 се разбира, че търговска верига „МАКСИМА БЪЛГАРИЯ (Т Market)“ заема осмо място относно реализираните приходи в търговията за изследвания период от време 2016-2018 г. Налице е тяхното увеличаване абсолютно с 68 947 хил. лв. и относително с 36% под влияние на платежоспособното търсене и съответстващото на него предлагане.

Нараства средносписъчният брой на заетите лица в тази търговска верига абсолютно с 475 души и относително с 41% за изследвания период от време. От таблица 2 е видно, че приходите от продажби се увеличават със 74 540 хил. лв. под влияние на нара-

стването на средносписъчния брой на заетите лица в търговската верига.

Увеличаването на нетния размер на приходите от продажби с 36% предопределя 1563 коригиран брой на заетите лица в тази верига. Налице е относителен преразход от 62 брой заети лица в резултат на по-големия фактически брой заети лица спрямо коригирания с приходите от продажби. Относителният преразход оказва влияние върху увеличаване на разходите за възнаграждения в „МАКСИМА БЪЛГАРИЯ (Т Market)“ в размер на $62 \times 12\,415 = 25\,730$ лв., с чиято величина пряко намалява печалбата за сметка на относителното увеличаване на броя на заетите лица за анализирания период от време 2016-2018 г.

В резултат на изпреварващия темп на нарастване на броя на заетите лица спрямо този на реализираните приходи в търговската верига намалява производителността на труда абсолютно с 6103 лв. и относително с 3.7%. Тя постига по-ниска производителност на труда абсолютно с 82 613 лв. и относително с 34% в сравнение със средната производителност на труда, реализирана в сектора. От таблица 2 е видно, че в резултат на понижаването на производителността на труда намаляват реализираните приходи с 6771 хил. лв. в търговската верига.

От таблица 1 се вижда, че търговска верига „ЗОРА - М.М.С.“ заема девето място относно реализираните приходи в търговията за изследвания период от време 2016-2018 г. Налице е увеличаване абсолютно с 63 099 хил. лв. и относително с 46% на реализираните приходи в тази търговска верига под влияние на платежоспособното търсене и съответстващото на него предлагане.

Увеличава се средносписъчният брой на заетите лица в търговската верига абсолютно със 146 души и относително с 34.5% за изследвания период от време. От таблица 2 е видно, че приходите се увеличават с 50 390 хил. лв. под влияние на нарастването на средносписъчния брой на заетите лица в търговската верига.

Увеличаването на нетния размер на приходите от продажби с 46% предопределя 618 коригиран брой на заетите лица в тази верига. Налице е относителна икономия от 49 брой заети лица в резултат на по-малкия фактически брой заети лица спрямо коригирания с приходите. Относителната икономия оказва влияние върху намаляване на разходите за възнаграждения в „ЗОРА - М.М.С.“ в размер на $49 \times 12\,415 = 608\,335$ лв., с чиято величина пряко се увеличава печалбата за сметка на относителното намаляване на броя на заетите лица за анализирания период от време.

В резултат на гореразгледаните изменения на заетите лица и на реализираните приходи в търговската верига се увеличава производителността на труда абсолютно с 28 091 лв. и относително с 8.7%. Тя постига по-висока производителност на труда абсолютно със 108 271 лв. и относително с 45% по отношение на средната производителност на труда, реализирана от търговските предприятия. От таблица 2 е видно, че в резултат на повишаването на производителността на труда се увеличават реализираните приходи с 12 709 хил. лв. в търговската верига.

От таблица 1 се вижда, че търговска верига „ПРАКТИКЕР РИТЕЙЛ“ заема десето място относно реализираните приходи в сектор „Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети“ G за изследвания период от време 2016-2018 г. Налице е увеличаване абсолютно с 54 225 хил. лв. и относително с 48% на реализираните приходи в тази търговска верига под влияние на платежоспособното търсене, съответстващото на него предлагане и всички вътрешни фактори (организация и управление на всички ресурси).

Нараства средносписъчният брой на заетите лица в търговската верига абсолютно с 313 души и относително с 42% за изследвания период от време. От таблица 2 е видно, че приходите се увеличават с 49 713 хил. лв. под влияние на нарастването на средносписъчния брой на заетите лица в търговската верига.

Икономическо развитие

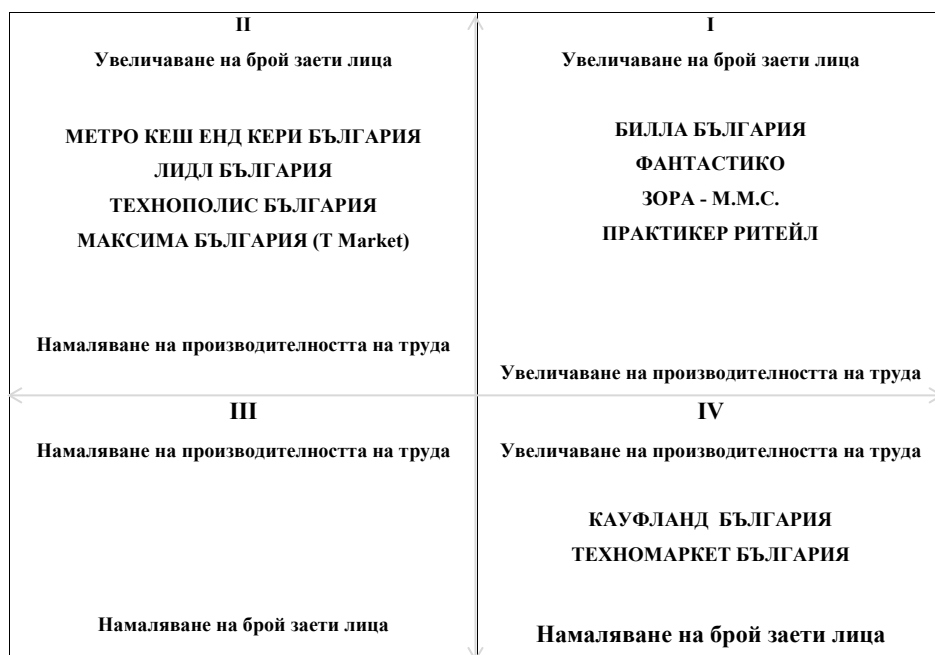
Увеличава се нетният размер на приходите от продажби с 48%, което предопределя 1097 коригиран брой на заетите лица в тази верига. Налице е относителна икономия от 43 брой заети лица в резултат на по-малкия фактически брой заети лица спрямо коригирания с приходите от продажби. Относителната икономия оказва влияние върху намаляване на разходите за възнаграждения в „ПРАКТИКЕР РИТЕЙЛ“ в размер на 43 x 12 415 = 533 845 лв., с чиято величина пряко се увеличава печалбата за сметка на относителното намаляване на броя на заетите лица за анализирания период от време 2016-2018 г.

В резултат на гореразгледаните изменения на заетите лица и на реализираните приходи в търговската верига се увеличава производителността на труда абсолютно с 5883 лв. и относително с 3.8%. Тя постига по-ниска производителност на труда абсолютно с 83 211 лв. и относително с 34% в сравнение със средната производителност на труда, реализирана в сектора. От табли-

ца 2 е видно, че в резултат на повишаването на производителността на труда се увеличават реализираните приходи с 4512 хил. лв. в търговската верига.

На фигура 1 са позиционирани изследваните търговски вериги относно изменението на приходите им под влиянието на изменението на броя на заетите лица и на производителността на труда. По ординатната ос е влиянието на брой заети лица върху приходите. По абсцисната ос е влиянието на производителността на труда върху приходите.

В първи квадрант се позиционират търговските вериги, на които приходите се увеличават под влияние на двата фактора – брой заети лица и производителност на труда. От фигурата е видно, че четири от изследваните търговски вериги се позиционират в този квадрант на координатната система. Търговска верига „БИЛЛА БЪЛГАРИЯ“ постига изпреварващо нарастване на приходите под влияние на производителността на труда спрямо това нарастване под влияние на броя

Фигура 1. Изменение на приходите под влиянието на броя на заетите лица и на производителността на труда

на заетите лица. Налице е интензивно развитие на търговската дейност на тази верига.

Търговските вериги „ЗОРА - М.М.С.“, „ФАНТАСТИКО“ и „ПРАКТИКЕР РИТЕЙЛ“ постигат изпреварващо нарастване на приходите под влияние на брой заети лица спрямо това нарастване под влияние на производителността на труда. При тези търговски вериги е налице екстензивно развитие на търговската дейност.

Във втори квадрант се позиционират търговските вериги, на които приходите се увеличават под влияние на брой заети лица и намаляват под влияние на производителността на труда. В този квадрант на координатната система се позиционират четири от изследваните търговски вериги. Това са търговските вериги „МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРИ БЪЛГАРИЯ“, „ЛИДЛ БЪЛГАРИЯ“, „ТЕХНОМАРКЕТ БЪЛГАРИЯ“ и „МАКСИМА БЪЛГАРИЯ (Т Market)“, които постигат екстензивно развитие на търговската дейност.

В трети квадрант се позиционират търговските вериги, на които приходите намаляват под влияние и на двата фактора – брой заети лица и производителност на труда. В този квадрант няма позиционирани от изследваните търговски вериги.

В четвърти квадрант се позиционират търговските вериги, на които приходите се увеличават под влияние на производителността на труда и намаляват под влияние на брой заети лица. От фигура 1 е видно, че две от изследваните търговски вериги се позиционират в този квадрант на координатната система. Това са търговските вериги „КАУФЛАНД БЪЛГАРИЯ“ и „ТЕХНОМАРКЕТ БЪЛГАРИЯ“, които постигат интензивно развитие на търговската дейност.

В разработката са анализирани бизнес тенденциите в търговията на гребно, където двете от изследваните търговски вериги осъществяват търговска си дейност. Времевият период на изследването на търговските вериги е до 2018 г., които съвпадат с последните данни на финансово-счетоводните им отчети в Търговския регистър. Времеви-

ят период на бизнес наблюденията в търговията на гребно са до 2020 г. и показват възможностите и заплахите за развитието на търговията на гребно в търговските вериги.

3. Бизнес наблюдения в търговията на гребно

Бизнес наблюденията в търговията на гребно се осъществяват от Национален статистически институт (НСИ). В таблица 3 са представени направените наблюдения на бизнес тенденциите в търговията на гребно за периода декември 2016 – декември 2020 година.

Интерпретирането на данните от таблица 3 показва, че се очертават неблагоприятни условия за развитието на бизнеса в търговията на гребно по отношение на:

- обема на продажбите в търговията на гребно и общо за страната;
- нивото на стоковите запаси в търговията на гребно и общо за страната;
- настоящата тенденция в продажните цени в търговията на гребно;
- очакванията за персонала в търговията на гребно и общо за страната;
- показател на доверие в търговията на гребно и общо за страната;

От таблица 3 е видно, че се очертават запазващи се благоприятни условия за развитието на бизнеса в търговията на гребно по отношение на:

- бизнес състоянието в търговията на гребно и общо за страната;
- конкуренцията в бранша (в търговията на гребно) и общо за страната;
- очаквания за продажните цени в търговията на гребно;
- бизнес климата в търговията на гребно и общо за страната;
- търсенето, предлагането и конкуренцията в търговията на гребно.

Налице са нарастващи финансови проблеми и несигурна икономическа среда. Недостигът на работна сила намалява през изследвания период. Незначителен е недостигът на складова и търговска площ в търговията на гребно.

Икономическо развитие

Таблица 3. Наблюдение на бизнес тенденциите в търговията на дребно за периода 2016-2020 г. през месец декември

Показатели	2016	2017	2018	2019	2020
Настоящо бизнес състояние; търговия на дребно; общо за страната	37,3	49,5	52,3	56,3	16,0
Обем на продажбите през последните три месеца; търговия на дребно; общо за страната	25,4	26,2	29,0	30,0	-11,8
Конкуренция в бранша през последните три месеца; търговия на дребно; общо за страната	17,8	8,4	15,3	13,8	4,8
Ниво на стоките запаси; търговия на дребно; общо за страната	1,2	0,2	0,1	2,7	-1,7
Настояща тенденция в продажбените цени; търговия на дребно; общо за страната	-2,4	4,0	5,7	6,0	-2,0
Очаквано бизнес състояние през следващите шест месеца; търговия на дребно; общо за страната	27,2	31,2	32,0	31,8	0,0
Очаквания за поръчки към доставчиците през следващите три месеца; търговия на дребно; общо за страната	21,2	20,5	25,7	21,4	-8,6
Очаквания за продажбите през следващите три месеца; търговия на дребно; общо за страната	15,2	25,6	32,0	31,7	-7,3
Очаквания за продажбените цени през следващите три месеца; търговия на дребно; общо за страната	1,7	9,0	9,1	7,3	1,4
Очаквания за персонала през следващите три месеца; търговия на дребно; общо за страната	-,07	11,4	7,2	12,0	-2,1
Бизнес климат в търговията на дребно; общо за страната	32,2	40,1	41,8	43,5	7,7
Показател на доверие в търговията на дребно; общо за страната	13,1	17,2	20,3	19,7	-5,8
Търсене; общо за страната	41,0	43,4	45,9	45,8	37,6
Предлагане в бранша; общо за страната	20,5	16,0	13,5	13,9	15,5
Конкуренция в бранша; общо за страната	55,6	59,1	57,0	53,2	28,1
Финансови проблеми; общо за страната	12,5	12,9	10,7	9,5	14,0
Несигурна икономическа среда; общо за страната	46,2	37,8	41,0	38,4	68,0
Недостиг на работна сила; общо за страната	21,0	19,9	23,1	24,4	7,6
Недостиг на площ (търговска и/или складова); общо за страната	1,4	3,0	3,4	4,2	1,9
Други; общо за страната	7,5	12,7	7,0	5,9	15,0
Няма затруднения; общо за страната	11,4	7,8	7,1	12,4	8,1

Източник: НСИ

Заклучение

На базата на получените резултати от проведеното изследване на приходите, брой заети лица, производителност на труда на десет търговски вериги бихме могли да обобщим, че за изследвания период от време 2016-2018 г.:

- се увеличават приходите от продажби в седем търговски вериги: „МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРИ БЪЛГАРИЯ“, „ЛИДЛ БЪЛГАРИЯ“, „БИЛЛА БЪЛГАРИЯ“, „ФАНТАСТИКО“, „МАКСИМА БЪЛГАРИЯ (Т Market)“, „ЗОРА - М.М.С.“, „ПРАКТИКЕР РИТЕЙЛ“ и намаляват в три търговски вериги: „КАУФЛАНД БЪЛГАРИЯ“,

„ТЕХНОПОЛИС БЪЛГАРИЯ“ и „ТЕХНОМАРКЕТ БЪЛГАРИЯ“. Те са резултат на използваните човешки, материални и финансови ресурси и адаптирането им към изискванията на потребителите относно предлаганите стоки и извършени услуги.

- Увеличава се броят на заети лица в осем търговски вериги: „МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРИ БЪЛГАРИЯ“, „ЛИДЛ БЪЛГАРИЯ“, „БИЛЛА БЪЛГАРИЯ“, „ТЕХНОПОЛИС БЪЛГАРИЯ“, „ФАНТАСТИКО“, „МАКСИМА БЪЛГАРИЯ (Т Market)“, „ЗОРА - М.М.С.“ и „ПРАКТИКЕР РИТЕЙЛ“, и намалява в две търговски вериги: „КАУФЛАНД БЪЛГАРИЯ“ и „ТЕХНОМАРКЕТ БЪЛГАРИЯ“;
- Налице е относителната икономия от брой заети лица в шест търговски вериги: „КАУФЛАНД БЪЛГАРИЯ“, „БИЛЛА БЪЛГАРИЯ“, „ФАНТАСТИКО“, „ТЕХНОМАРКЕТ БЪЛГАРИЯ“, „ЗОРА - М.М.С.“ и „ПРАКТИКЕР РИТЕЙЛ“, в резултат на изпреварващото (забавеното) нарастване (намаляване) на приходите спрямо това изменение на броя на заетите лица. С величината на относителната икономия пряко се увеличава печалбата за сметка на забавеното нарастване на броя на заетите лица за анализирания период от време. Причините за това се дължат на повишаване на образователно-квалификационната степен, уменията, личностните качества, мотивацията на човешките ресурси, които са източници на конкурентни предимства.
- Налице е относителен преразход от брой заети лица в четири търговски вериги: „МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРИ БЪЛГАРИЯ“, „ЛИДЛ БЪЛГАРИЯ“, „ТЕХНОМАРКЕТ БЪЛГАРИЯ“ и „МАКСИМА БЪЛГАРИЯ (Т Market)“, в резултат на забавеното нарастване (изпреварващото намаляване) на приходите спрямо това изменение на броя на заетите лица. С величината на относителния преразход пряко намалява печалбата за сметка на икономически необоснованото нарастване (забавеното намаляване) на броя на заетите лица;

- Повишава се производителността на труда в седем търговски вериги: „КАУФЛАНД БЪЛГАРИЯ“, „БИЛЛА БЪЛГАРИЯ“, „ТЕХНОПОЛИС БЪЛГАРИЯ“, „ФАНТАСТИКО“, „ТЕХНОМАРКЕТ БЪЛГАРИЯ“, „ЗОРА - М.М.С.“, „ПРАКТИКЕР РИТЕЙЛ“. Причините за това се дължат на изпреварващото нарастване (забавеното намаляване) на приходите спрямо това изменение на броя на заетите лица в тези търговски вериги;
- Понижава се производителността на труда в три търговски вериги: „МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРИ БЪЛГАРИЯ“, „ЛИДЛ БЪЛГАРИЯ“ и „МАКСИМА БЪЛГАРИЯ (Т Market)“. Причините за това се дължат на забавеното нарастване (изпреварващото намаляване) на приходите спрямо това изменение на броя на заетите лица в тези търговски вериги;
- Три от изследваните търговски вериги постигат интензивно развитие на търговската дейност относно използваните човешки ресурси. Причините за това се дължат на изпреварващото (единствено) нарастване на приходите под влияние на производителността на труда спрямо това влияние на броя на заетите лица. Това са търговските вериги: „БИЛЛА БЪЛГАРИЯ“, „КАУФЛАНД БЪЛГАРИЯ“ и „ТЕХНОМАРКЕТ БЪЛГАРИЯ“.
- Седем от изследваните търговски вериги постигат екстензивно развитие на търговската дейност относно използваните човешки ресурси. Това са търговските вериги: „МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРИ БЪЛГАРИЯ“, „ЛИДЛ БЪЛГАРИЯ“, „ТЕХНОМАРКЕТ БЪЛГАРИЯ“, „МАКСИМА БЪЛГАРИЯ (Т Market)“, „ФАНТАСТИКО“, и „ЗОРА - М.М.С.“. Причините за това се дължат на изпреварващото (единственото) нарастване на приходите им под влияние на броя на заетите лица спрямо това влияние на производителността на труда.
- Очертават се благоприятни условия за развитието на бизнеса в търговията на гребно по отношение на: бизнес състоянието, конкуренцията в бранша, очаква-

Икономическо развитие

ния за продажните цени, бизнес климата, търсенето, предлагането и конкуренцията. Неблагоприятни условия се очертават по отношение на: обема на продажбите, нивото на стоковите запаси, очакванията за персонала.

От 2020 г. до настоящия момент развитието на търговската дейност в търговските вериги се осъществява в условията на пандемията „Ковид 19“. За подпериодите 13.03.2020 – 13.05.2020 г. и 27.11.2020 – 31.01.2021 г. в страната се въвежда противоепидемични мерки и ограничения на обществения живот. Затворени са молове и търговските центрове. Това оказва негативно влияние върху реализираните приходи от продажби на търговските обекти, които са разположени в тях.

В резултат на проведеното изследване се доказва тезата, че търговските вериги постигат предимно екстензивно развитие на търговската дейност по отношение на използваните човешки ресурси за изследвания период от време.

Цитирани източници:

Белев, Д., 2010. Анализ и планиране на дейността на агенциите за недвижими имоти. София, УИ „Стопанство“.

(Belev, D., 2010. Analiz i planirane na deynostta na agentsiite za nedvizhimi imoti. Sofia, UI „Stopanstvo“)

Владимирова, Й. и И. Николова, 2017. Икономика на търговията. София, ИК – УНСС.

(Vladimirova, Y. i I. Nikolova, 2017. Ikonomika na targoviyata. Sofia, IK – UNSS)

Дурин, Ст. и Д. Дурина, 2014. Счетоводство на предприятието. София, изд. „ФорКом“.

(Durin, St. i D. Durina, 2014. Schetovodstvo na predpriyatieto. Sofia, izd. „ForKom“)

Икономика на България, годишни обзори 2016-2018 г.

(Ikonomika na Bulgaria, godishni obzori 2016-2018 g.)

Игнатова, Н., 2020. Изследване на влиянието на човешките ресурси върху добавената стойност в сектор L „Операции с недвижими имоти“. *Недвижими имоти & бизнес*, 4(3).

(Ignatova, N., 2020. Izsledvane na vliyanieto na choveshkite resursi varhu dobavenata stoynost v sektor L „Operatsii s nedvizhimi imoti“. *Nedvizhimi imoti & biznes*, 4(3))

Калянов, Т., 2014. Статистика. София, ИК – УНСС.

(Kaloyanov, T., 2014. Statistika. Sofia, IK – UNSS)

Костова, С., 2014. Стратегическо управление на човешките ресурси. София, ИК – УНСС.

(Kostova, S., 2014. Strategicheskoto upravlenie na choveshkite resursi. Sofia, IK – UNSS)

Национална класификация на професиите и длъжностите, 2011.

(Natsionalna klasifikatsia na profesiite i dlazhnostite, 2011)

Национален статистически институт, 2021 (www.nsi.bg).

(Natsionalen statisticheski institut, 2021 (www.nsi.bg))

Терезова, С., 2012. Анализ на търговската дейност. София, ИК – УНСС.

(Terezova, S., 2012. Analiz na targovskata deynost. Sofia, IK – UNSS)

Търговски регистър.

(Targovski registar)

Nikolova, I., 2019. Knowledge Economy and the Human Resources in the Economic Sector of Commerce of the Republic of Bulgaria, 6-th SWS International Scientific Conference on Social Sciences 2019, Conference Proceedings Volume 6, Issue 2, 26 August – 01 September, 2019, Albena, Bulgaria, pp. 623-630, ISBN 978-619-7408-92-8, ISSN 2382-9959, DOI: 10.5593/SWS.ISCSS.2019.2